

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

AZ EGYHÁZAK FINANSZÍROZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

Dr. Szilágyi Bernadett

Témavezető: Dr. Horváth M. Tamás, DSc. egyetemi tanár

Az értekezés az MTA-DE Közzolgálatási Kutatócsoport által folytatott „Területi közszolgáltatások szabályozásai” című kutatási program (2012-2016) keretében készült.

DEBRECENI EGYETEM
Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Debrecen, 2014

I. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS ELŐZMÉNYEI ÉS CÉLKITŰZÉSEI

1. A KUTATÁSI TÉMA KIJELÖLÉSE

Dolgozatom tárgya az egyházak finanszírozásának bemutatása pénzügyi jogi aspektusból. A vallási közösségek finanszírozásának kérdése aktuális, jelentős érdeklődésre számot tartó téma. Az egyházak társadalomban betöltött szerepe, közéleti tevékenysége a rendszerváltás óta folyamatosan változik, emellett pedig a finanszírozásuk is állandó átalakuláson megy keresztül. A tudományos kutatásokban az állami szerepek újraértékelésével párhuzamosan előkerül a közcélú tevékenységet végző közösségi szerveződések funkcióinak az értelmezése, így a civil szervezetek és az egyházak feladatai is. A közpénzügyek aspektusából a vizsgálódások arra keresik a választ, hogy ezen nem-kormányzati instrumentumoknak a működését milyen módon segíti elő az állam a pénzügyi szabályozókon keresztül. Hogyan, milyen feltételekkel és csatornákon keresztül alakítja ki velük a kapcsolatot az állam? Az állam és az egyházak közötti viszonyrendszer különösen érzékeny terület, egyrészt amiatt, hogy az állam alkotmányos berendezkedése különböző módon viszonyul az egyházakhoz, másrészt pedig hogy miként érvényesül az adott államban a lelkiismereti- és vallásszabadság joga, annak intézményi és alanyi oldala. Többek között ebből adódik, hogy az egyházak finanszírozása a költségvetési döntési ciklusok egyik legforróbb és legvitatottabb területe. Az egyházaknak nyújtott költségvetési támogatások a mindenkori aktuálpolitikának állandó és érzékeny területe, ami a szabályozásban vagy szabályozási kísérletekben is megnyilvánul.

Kutatási célom az egyház-finanszírozás elemzése, sajátosságainak és esetleges ellentmondásainak a feltárása a pénzügyi jog, különösen a költségvetési jog oldaláról. A kutatás időbeli dimenziója a magyar szabályozást tekintve a rendszerváltástól 2013. december 31-ig tart. Célom az egyházak finanszírozásának nyomon követése ezen időintervallum alatt, hogy rá tudjak világítani az egyes fontos szabályozási változásokra, tendenciákra. Az egyes témaköröknél sorra veszem a fontos szabályozási változásokat. A nemzetközi kitekintéssel kísérletet teszek a finanszírozási rendszer elhelyezésére a külföldi államok gyakorlatai sorába.

A kutatás területi dimenziója elsődlegesen a magyar szabályozás, azonban a finanszírozási technikák vizsgálatánál kitérek a nemzetközi modellek egyes jellemzőire. A magyar megoldás kizárólagos feldolgozásának oka az egyházak finanszírozásának országspecifikus szabályozása. Az egyházak finanszírozásának elemzése során abból a premisszából szükséges kiindulni, hogy ezen terület minden államban egyedi módon alakul, a modellek felállítása

csupán kísérlet marad. Az egyházak pénzügyi alapjainak szabályozása tárgyát nagyban meghatározza az egyes országokban kialakult állam és egyház viszonyrendszer, a történelmi tradíció, a társadalmi fejlődés.

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI

A kutatási téma gyorsan változó közege több aspektusban hat a vizsgálódásokra. Egyrészt vitathatatlanul hozzájárul a doktori értekezés aktualitásához, ami tudományosan új eredményekhez vezet. Másrészt a módszerek megválasztására ugyancsak kihatnak a rendszerváltás óta folyamatosan változó, majd 2010-től felgyorsuló jogszabályi változások. Emiatt a kutatási, anyaggyűjtési módszereknél, valamint a források feltárásánál fő vezérelv a jogszabályi változások pontos lekövetése, az azok mögött meghúzódó célok és okok feltárása, valamint az ebből alkotható trendek, modellek meghatározása. Az értekezés célja nem a történetileg változó finanszírozása szabályok pusztá leírása, hanem időtálló, a rendszerben konstans elemként meglévő tendenciák, elvek, ellentmondások megfogalmazása. Ennek bizonyításául több jogszabály módosításait 1990-től az azonos szempontok szerinti végigkövetésével tárom fel, majd táblázatos formában összegzem. A jogi környezet változása 2010 óta azonban nemcsak az egyházak szabályozásában, valamint az egyház-finanszírozásban gyorsult fel, hanem más, az egyházak tevékenységeit is érintő több nagy ellátórendszerben is. Ez szintén kihat a kutatási eredményekre, ugyanakkor a viszonylag új változások tapasztalatai még nem láthatók, így az azokkal kapcsolatos következmények csak a későbbiekben kerülhetnek levonásra.

A kutatás során feldolgozott irodalom széles spektrumot fed le, melyek között számos idegen nyelvű forrás is megtalálható. A tág szakirodalmat a téma komplexitása, interdiszciplináris jellege indokolja. Az egyházak finanszírozását a pénzügyi jogi kutatások eddig kevésbé vizsgálták, így gyakran az alkotmányjogi tárgyú, a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság jogával foglalkozó írásokban található információk ebben a témában. Több jogág, illetve tudományág szintén csak közvetetten vagy érintőlegesen folytatott elemzéseket az egyházak gazdasági, pénzügyi kérdéseiről.

Kutatásaimat elsődlegesen összehasonlító, analitikus, történeti, teleologikus módszerekkel végzem. Ennek során az egyházakra vonatkozó finanszírozási szabályok változásait történetileg vizsgálom a vonatkozó jogszabályok, költségvetési törvények részletes elemzésével. A komparatív technikát a külföldi modellek vizsgálatánál alkalmazom, célom a magyar finanszírozási rendszerrel való összevetés során trendeket megfogalmazni a magyar

szabályozásról. Dolgozatomban az egyes területeken támaszkodom a statisztikai adatgyűjtésekre, valamint az általam végzett adatfeldolgozásokra, melynek alapját döntően a költségvetési törvények előirányzatai, valamint adóhatósági, minisztériumi, központi statisztikai hivatali kimutatások adják. Az adatokból a kutatás tárgyához kapcsolódó információkat több szempontból rendszerezem (a költségvetési előirányzatoknál évek szerint, a statisztikai adatoknál a közszolgáltatásokat nyújtó különböző szektorok szerint), azokat táblázat, diagramos formában külön szerkesztem. A jobb tájékozódás miatt az adatfeldolgozások egy része közvetlenül a szöveghez kapcsolódóan a dolgozatban kerül elhelyezése, míg más részük melléklet formájában járul hozzá a kutatás alátámasztásához.

Az egyházak finanszírozását elsődlegesen pénzügyi jogi aspektusból tárom fel, azonban a téma más jogágak (alkotmányjog, közigazgatási jog, jogtörténet), tudományok (politikai filozófia, közgazdaság-tudomány, közigazgatás-tudomány) bevonását is szükségessé teszi ahhoz, hogy a szabályozásban meglévő ellentmondásokat, anomáliákat feltárjam. Így a pénzügyi jog és közpénzügyek tudománya mellett erősen támaszkodom az alkotmányjogi ismeretekre. Vizsgálódásaim megalapozását interdiszciplináris módszerekkel végzem el, azonban a teljességre törekvés nélkül más tudományok bevonását csak a kutatás céljának alárendelten és szükséges mértékben teszem. A tágabb kontextusba való ágyazás és a komplex, interdiszciplináris megközelítés nélkülözhetetlen, hiszen az egyes jogintézmények célja és funkciója, illetve az azokban rejlő anomáliák és ellentmondások csak akkor tárhatók fel, ha megvizsgáljuk az azok mögött rejlő közpolitikai, alkotmányjogi, gazdaságpolitikai tényezőket, folyamatokat.

3. A DOLGOZAT STRUKTÚRÁJA

Dolgozatom három fő részre tagolható: az elméleti alapvetésekre, az egyház-finanszírozási modellek bemutatására és a magyar finanszírozási rendszer elemeinek a részletes elemzésére. A dolgozat első szerkezeti egységében olyan fogalmakat vizsgállok, melyek a téma kutatását alapvetően meghatározzák és végigkísérik. Az egyházak finanszírozására vonatkozó joganyagot alapvetően két terepben találjuk, az állami egyházjog és az egyházak belső szabályozásában, ezért szükséges ezek definiálása. A dolgozat alapvetően az egyházak finanszírozásának kérdéseit vizsgálja, ehhez azonban szükséges meghatározni, kit tekintünk a finanszírozás alanyának, azaz milyen fogalmi elemekkel bírnak az egyházak. Az egyházi státusz vizsgálatát alkotmányjogi szempontból veszem górcső alá, végigkövetve a rendszerváltás óta bekövetkezett változásokat.

Az egyházak bevételeinek döntő részét a költségvetési források képezik. Az állam a mindenkori költségvetési törvényben határozza meg az egyházaknak nyújtandó költségvetési támogatások mértékét. A dolgozat központi eleme ezen költségvetési források vizsgálata, melyhez nélkülözhetetlen a támogatások fogalmának közpénzügyi értelmezése. Az egyházaknak nyújtott hozzájárulások jelentős része az általuk ellátott közszolgáltatások finanszírozásául szolgálnak, így a közszolgáltatások fogalmának elemzése szükséges eleme a dolgozatnak.

Kutatásaim előfeltételezik az egyházak számára nyújtott állami támogatások létjogosultságának, indokainak vizsgálatát. Ezen felvetéssel több tudomány is foglalkozik. Az egyházak finanszírozásának elméleti megalapozását interdiszciplináris, több tudományág által adott válaszok alapján kutatom. Vizsgálódásaim körébe politikai, filozófiai, közgazdasági, alkotmányjogi, igazgatástudományi, közpénzügyi teóriákat vonok be. A kapcsolódó elméletek közül a pénzügyi föderalizmust, a különböző kormányzati szintek, illetve szektorok közötti közpénzügyi kapcsolatok teóriáját vizsgálom részletesebben.

Dolgozatom második részét a külföldi és a magyar egyház-finanszírozási modellek vizsgálata képezi. A nemzetközi modellek összehasonlító elemzése során ez egyes államok finanszírozási rendszereit nem külön-külön, hanem komplex módon, az egyes finanszírozási módszerek megjelenése szerint vizsgálom a különböző országok szabályozásában. A magyar finanszírozási struktúrát a történeti módszer alkalmazásával tárom fel, majd a jogalkotó által kialakított és folyamatosan alakuló rendszer, valamint a szakirodalom erre vonatkozó eredményei alapján felállítom a finanszírozás jelenlegi szerkezetére vonatkozó modellt, ami a további kutatásaim alapjait képezi.

A kapcsolódó teóriák és a nemzetközi modellek által meghatározott elméleti keretek között kerül sor a dolgozat harmadik részében az egyház-finanszírozás egyes elemeinek a részletes vizsgálatára, így foglalkozom az egyházak saját bevételeinek szabályozásával, a közfeladatok ellátására nyújtott normatív támogatásokkal, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséhez kapcsolódó költségvetési forrásokkal, a személyi jövedelemadó meghatározott részének adózó által történő felajánlásával, az egyházaknak nyújtott egyéb és indirekt támogatásokkal. Célom az egyes jogszabályok részletes elemzése, költségvetési törvények vizsgálata az előirányzatok alakulására vonatkozóan. Az egyes intézményeket pénzügyi jogi aspektusból vizsgálom. A megértés szempontjából azonban szükséges utalnom más jogágak (például alkotmányjog, közigazgatási jog), tudományok eredményeire is. Az egyes finanszírozási tételeket nem csupán leíró módon, hanem elemző, a szabályozásban megjelenő ellentmondásokra, anomáliákra koncentrálva tárom fel.

II. AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

Dolgozatomban az egyházak finanszírozására vonatkozóan számos tudományos eredmény, összefüggés kerül megfogalmazásra a szabályozásban megjelenő anomáliák és ellentmondások feltárásával. A kutatás során a feltett hipotéziseim igazolódtak, a kutatás során bekövetkező jogszabályi változások még inkább alátámasztották a megfogalmazott következtetéseimet. Az alábbiakban a legfontosabb hipotéziseimet és megállapításaimat összegzem.

1. AZ ÉRTEKEZÉS LEGFONTOSABB HIPOTÉZISEI

Az egyház-finanszírozás komplex, sokcsatornás rendszer, melynek meghatározásában nincs egységesség. A kapcsolódó költségvetési előirányzatok szerteágazóak, gyakran jellemzik az egyházak finanszírozását ad hoc, egyedi támogatások és évről évre megjelenő költségvetési alkuk.

Az egyházak finanszírozásában kevésbé hangsúlyos tételként jelennek meg a saját bevételek, emiatt pedig nehezen képzelhető el az egyházak tényleges gazdasági önállóságának a kialakítása. A költségvetési támogatások rendszere így állandó függőséget és kölcsönös egymásra utaltságot okoz az állam és az egyházak között.

Az egyházak finanszírozására vonatkozó szabályok az egyházak pénzügyi átláthatatlanságához vezetnek. A finanszírozási elemek csoportosítása ellentmondásos, több átfedés jelenik meg az egyes költségvetési előirányzatokban, további nem tisztázott egyértelműen azok felhasználási módja.

Az egyházak közszolgáltatások nyújtásában játszott szerepe növekvő, melyet még inkább elősegítenek a feladatok átvállalására, a feladatok tartalmára, valamint a finanszírozásra vonatkozó szabályok. A közszolgáltatások nyújtásában az egyházak speciális többletforrásokkal rendelkeznek, melyek nagyságrendje nem látható pontosan az egyházak finanszírozási szabályai, autonómiájuk, valamint az egyházak pénzügyi ellenőrzésének módja miatt.

2. AZ ÉRTEKEZÉS LEGFONTOSABB TÉZISEI

Vizsgálataim során megállapítást nyert, hogy az egyházak finanszírozása soktényezős rendszert alkot. Emellett fontos kiemelni, hogy az egyház-finanszírozás országspecifikus szabályozási tárgykör, melyet döntően befolyásolhat az adott ország alkotmányos berendezkedése, az ott kialakított állam-egyház viszonyrendszer. A közös trend azonban, hogy minden állam valamilyen módon támogatja az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységét. A több mint húsz éve fennálló magyar egyház-finanszírozás komplex, sokcsatornás rendszert alakított ki, melyet a közjogi feltételek mentén alapvetően három korszakra bonthatunk. A rendszerváltás után alapvetően a szétválasztás elvére épülő finanszírozási rendszert állított fel a jogalkotó oly módon, hogy az egyházzá válás feltételeit liberális módon kezelte és automatikusan az egyházi státuszhoz kapcsolta a költségvetési forrásokra való jogosultságot. A támogatásokat kezdetben esetlegesség, az évről évre alakuló költségvetési alkuk jellemezték, valamint a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséhez kapcsolódó források. Ebben a korai időszakban is megfigyelhető, hogy a jogalkotás, valamint az egyes alkotmánybírói határozatok eltávolodnak a szektorsemlegességtől. A finanszírozásban megjelenő legnagyobb változást az Apostoli Szentszékkal kötött nemzetközi szerződés, az úgynevezett Vatikáni megállapodás, valamint az ennek nyomán elfogadott, más egyházakra vonatkozó kormánymegállapodások, illetve az egyházak finanszírozását átfogóan rendező egyház-finanszírozási törvény (1997. évi CXXIV. törvény) jelentette. Az elfogadott jogforrások az esetlegességet voltak hivatottak kiküszöbölni, illetve az egyházak gazdasági stabilitását igyekeztek megteremteni. Az újonnan bevezetett finanszírozási szabályok azonban nem szüntették meg a korábbi ad hoc jellegű, egyedi támogatásokat, hanem csak tovább bővítették a sokcsatornás rendszert. A jogszabályok ugyanis továbbra is lehetővé teszik, hogy az egyházak egyedi igényei alapján támogatásban részesüljenek, ami leginkább a kulturális célú beruházásoknál, épületek felújításánál, fejlesztéseinél jelenik meg a költségvetési előirányzatként külön nevesítve.

A 2012 óta bekövetkezett változások az egyház-finanszírozás sokcsatornás rendszerét, szerteágazóságát nem szüntették meg, hanem a finanszírozás alanyaiban teremtettek merőben új helyzetet oly módon, hogy az egyházak köre leszűkült, így a speciális finanszírozásra csak az Országgyűlés által elismert bevett egyházak jogosultak.

A finanszírozási szabályok differenciált rendszer hoznak létre az egyházak között is, mely az egyházak egyenlőként kezelésének elvét sértheti. A jelenlegi finanszírozási szabályok alapján az egyházak között a következő kategóriák jelennek meg. Vannak olyan egyházak,

amelyek jogosultak a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséből adódó költségvetési forrásokra, mivel megfelelnek az 1991. évi XXXII. törvény rendelkezéseinek. További csoportot képeznek az egyházakon belül azok, akiknek támogatását valamilyen formában megállapodások megkötésével rendezték. Ebben a tekintetben egyedülálló a Magyar Katolikus Egyház szerepe, mivel a rá irányadó szabályok nemzetközi szerződésben garantáltak. Néhány egyház tekintetében a finanszírozásra vonatkozó speciális szabályok kormányhatározatokban garantáltak. További kategóriát képezhetnek az ilyen megállapodással nem rendelkező egyházak, bár az új szabályok valamilyen formájú együttműködést kívánnak meg a bevett egyházi státuszt elnyert szervezetekre vonatkozóan. Az egyházi jogállással nem rendelkező szervezetek részére a jogalkotó az egyesületek speciális formáját kínálja fel, amennyiben azok valamilyen formában intézményesített keretek között szeretnék gyakorolni alapjogukat. Ehhez azonban a törvény nem kapcsol számos, a bevett egyházaknak járó pénzügyi kedvezményt.

A rendszerváltást követő években az egyházak finanszírozását esetlegesség jellemezte. A jogalkotó részéről több szabályozási kísérlet merült fel, ami az egyházak kiszámítható finanszírozását volt hivatott előmozdítani és az egyedi döntéseken nyugvó bizonytalan forrásokat megszüntette volna. A gazdasági stabilitás és önállóság megteremtéséül szolgált a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezése és az ahhoz kapcsolódó járadék intézménye, valamint bizonyos egyházak tekintetében a járadék kiegészítése. Megoldásra váró kérdésként állandóan napirendre kerül egy olyan egyház-finanszírozási rendszer kialakítása, mellyel az egyházak gazdasági alapja és az államtól való anyagi függetlenségük megvalósulhasson. Erre tett kísérletet a jogalkotó, amikor 1996-ban egy új jogszabályon alapuló rendszert vezetett be, mely lehetővé tette, hogy az adófizetők személyi jövedelemadójuk bizonyos százalékát az egyházakhoz átirányítsák. Az új finanszírozási módhoz azonban újabb költségvetési forrásokat kapcsolt az állam a személyi jövedelemadó rendelkezések kiegészítése címén, amelyet ideiglenes ideig írt elő alkalmazni a törvény, azonban ez a forrás jelenleg is jár az egyházaknak. A megoldási kísérletek tehát ahhoz vezettek, hogy még inkább elmélyítették az állam és az egyházak kölcsönös pénzügyi függőségét.

Kutatásaim igazolták azon hipotézisemet, miszerint az egyházak finanszírozására vonatkozó szabályok az egyházak pénzügyi átláthatatlanságához vezetnek. Az egyházak támogatásainak szabályozása során nem állapítható meg pontosan, egzakt módon az egyes

költségvetési hozzájárulások besorolása az egyes támogatási kategóriák szerint. Ennek során több anomália van a szabályozásban. Fő probléma a közcélú és a hitéleti források nem egyértelmű elkülönítése. A kutatás során célszerű lett volna az egyházaknak nyújtott forrásokat eszerint elkülöníteni, azonban a szabályozatlanság és az átfedések miatt nem ezt a módot követi a dolgozat. A jogszabályok ugyanis egymásnak ellentmondóan szabályozzák, hogy mely tételek minősülnek közcélú és melyek hitéleti célú bevételnek. Ennek meghatározása azonban fontos következménnyel jár az egyházak ellenőrzésére is. A hitéleti célú forrásokat ugyanis az állam nem ellenőrizheti az egyházak autonómiájából következően, ugyanakkor a közfeladatok ellátását szolgáló pénzeszközök felhasználást az Állami Számvevőszék vizsgálhatja. E két kategória pontos lehatárolása tehát jelenleg megoldásra váró szabályozási kérdés. De lege ferenda a jogalkotónak szükséges lenne összhangba hozni ebben a tekintetben az egyes finanszírozási szabályokat. A költségvetési támogatások szabályozásánál nem tisztázott pontosan továbbá azok felhasználási célja. Az egyes előirányzatokon belül keverednek a működési és felhalmozási célok, valamint több támogatás esetében nem rendezett annak szabad felhasználása vagy felhasználási kötöttsége. Emellett gyakran megjelennek olyan támogatási tételek, melyeken belül keverednek az egyes célok, funkciók, ezáltal párhuzamosságok jönnek létre a finanszírozásban. Különösen igaz ez a kulturális célú, illetve az ingatlanok felújításához, fejlesztéséhez kapcsolódó előirányzatoknál. Ezt erősíti, hogy az egyházak támogatására vonatkozó forrásokat a költségvetési törvényekben több helyen kerülnek szabályozásra, így szintén duplikálódhatnak ez egyes tételek.

A pénzügyi átláthatatlanságot támasztja alá az is, hogy a közszolgáltatások ellátása során nem látható, hogy az egyházak mennyi hozzáadott forrással tudnak számolni a feladataik megvalósításában. Az egyes pénzeszközöket ugyanis az egyházak belső szabályuk alapján osztják fel, így nem nyomon követhető, hogy az egyes intézményekhez mekkora összegű pénzeszközök kerülnek. Hasonló ellentmondások jelennek meg a személyi jövedelemadó 1+1 százalékos rendszerénél is egyrészt, hogy az egyházi egy százalék az egyházakhoz kerülve a belső szabályoknak megfelelően kerül felosztásra, így korántsem biztos, hogy minden egyházközség részesülni fog ezen forrásból. Másrészt az egyházak saját egyházközségeiket mintegy bebiztosítva külön alapítványokat hoznak létre, mely az adott egyházközséghez szorosan kapcsolódva lát el akár hitéleti, akár közcélú feladatokat. Ily módon a gyakorlatban a magánszemély által felajánlott 1+1 százalék mindkét része az egyházakhoz juthat el.

A nem állami szereplők részvétele a közfeladatok ellátásában fontos jelentőséggel bír a verseny szempontjából. A közszolgáltatások nyújtásának többszektörűvé válása ösztönzőleg hat a szereplőkre, sőt a közszektor által végzett feladatokra is pozitívan hathat vissza, növelheti a hatékonyságot. Ez akkor valósulhat meg, amennyiben az egyes szereplők érdekeltségét a finanszírozási és egyéb szabályok alakulása fenntartja és ösztönözve lesznek a versenyre. Ehhez az szükséges, hogy az állam megfelelő versenyfeltételeket teremtsen, és ne részesesítsen egy szereplőt sem előnyben. A szabályozás az egyházakra is érvényes. A rájuk vonatkozó szabályoknál is mindig figyelemmel kell lenni, hogy motiválva legyenek a feladatok hatékony ellátására és adott esetben ne „lustuljanak” el. Abban az esetben azonban, ha az állam alanyi jogként garantálja a feladatok ellátásának kedvezőbb feltételrendszerét, az a többi szereplőre nem fog ösztönzőleg hatni, sőt egy idő után ki fog lépni az adott piacról.

Az egyházak közszolgáltató szerepében szintén több ellentmondás nyert igazolást kutatásaim során. A közfeladatok ellátásának pluralizálódásával az egyházak számára is lehetővé vált a feladatokban való részvétel. Ennek feltételeit alapvetően a közszektor tudja irányítani azzal, hogy a szereplőkkel a közszolgáltatásra vonatkozó szerződést köt. Ez azonban az egyházak esetén eltérően alakul, hiszen ők egyoldalú nyilatkozat megtételével bejelentkezhetnek a feladatok ellátásába. Ily módon a szabályozás pozitívan hat az egyházak közszolgáltatásokban való térnyerésére. Ezt a szerepnövekedést elősegíti az Alkotmánybíróság korábbi érvelésének az átvétele az Alaptörvénybe. A kiegészítő támogatások rendszere, illetve annak az Alkotmánybíróság általi megerősítése szintén az egyházi feladatellátás irányába hat. Problémaként merül fel azonban, hogy a kiegészítő támogatások számításának módja nem szabályozott teljes mértékben, egyértelműen. Ugyan az egyház-finanszírozási törvény és a Vatikáni megállapodás tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést, mégsem pontosan algoritmizált a folyamat, hogy mely tételek, milyen számítás alapján vonhatók be a támogatásba. Mindenképpen indokolt lenne ennek az ágazonkénti tisztázása, azaz a számítási módon külön meghatározni a közoktatásra és külön a szociális ellátásokra.

Az egyházak közszolgáltatások nyújtásában betöltött szerepére vonatkozóan mindenképpen javasolt a jogalkotó számára, hogy törekedjen a támogatási rendszer szektorsemleges kialakítására. Szintén jövőbeli szabályozási feladat annak megoldása, hogy az egyes ágazatok finanszírozásában végbement kurzusváltásokat az egyházakra vonatkozó szabályozásban is kövesse le a jogalkotó, mivel az egyházak támogatása jelenleg a korábbi önkormányzati, valamint ágazati finanszírozási szabályokkal kompatibilis, a jelenlegi

rendszerhez viszonyítva azonban anakronisztikus. Erre a Vatikáni megállapodás módosítása részben megoldást nyújtott.

A közszolgáltatások megvalósítása során további problémaként jelentkezik az egyházak által hozzáadott egyéb források kérdése. Míg más szektorbeli szereplőknél a saját bevételeken kívül nem jelenik meg további csatorna, amivel a feladatok ellátását optimálisan tudná szervezni, addig az egyházak tekintetében számos ilyen forrás megjelenik, melyet kutatásom során feltártam. Erre vonatkozóan pontos meghatározást nem találunk, hogy mekkora összegeket, milyen finanszírozási elemeket tudnak becsatornázni az egyházak a feladatok ellátásába.

A normatív támogatásokkal és az egyházak közszolgáltató szerepével kapcsolatos további probléma, hogy jelenleg a közfeladatok ellátására kiható szabályozás olyan átalakuláson megy keresztül, melyben más nem állami szereplők nincsenek ösztönözve a feladatok ellátására. Így például a feladatok finanszírozásának megváltozása, az önkormányzati feladatokból államigazgatási feladattá minősítés nem motiválja a szereplőket. A civil szektor ilyen irányú tevékenysége több szempontból visszaszorulóban van. Egyrészt az új civiltörvény szerint csak olyan szervezetek láthatnak el közfeladatokat, melyek közhasznú minősítés nyerne. Ez azonban az új törvényi szabályoknak megfelelően meglehetősen nehéz, szigorú követelményeknek kell eleget tenniük. Emellett pedig az államháztartási törvény a költségvetési támogatásokra való jogosultságokban vezet be korlátozást, ugyanis költségvetési támogatásban csak azon szervezetek részesülhetnek, melyek többek között eleget tudnak tenni az átlátható szervezet bonyolult követelményének. Ebből a szempontból az egyházak előnyt élveznek, ugyanis ők ipso iure átlátható szervezetnek minősülnek.

Összességében az egyházak finanszírozása sokcsatornás rendszert alkot, melyben számos ellentmondás, anomália jelentkezik. Kutatásom során célul tűztem ki a finanszírozási rendszer komplex módon, a pénzügyi jog aspektusából történő vizsgálatát. A jelenlegi rendszert mindenképpen indokolt felülvizsgálni, átstrukturálni. Dolgozatomban a feltárt problémák kiküszöbölésére több ponton fogalmaztam meg javaslatot, amely a rendszerszerű diszfunkciók megoldásához jelenthet fontos adalékot.

Az egyházak finanszírozásának vizsgálata vitathatatlanul aktuális témának számít, melyről átfogó, komplex, a pénzügyi jog aspektusából feltáró elemzés eddig nem született, így a kutatás eredményei mindenképpen hiánypótlóak mind a tudományos élet számára, a több jogághoz kapcsolódó kutatásokban (pénzügyi jog, alkotmányjog, közigazgatási jog), mind

pedig a felsőoktatási oktatómunkában az egyes tárgyak tananyagainak szélesebb látókörű átadásában (például alkotmányjog, közmenedzsment, államháztartási jog, adójog).

III. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓK

Az egyházi közfeladat-ellátás jogi szabályozása, In: HORVÁTH M. Tamás (szerk.): Kilengések. Közszolgáltatási változások, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013, 291-307.

A közoktatás finanszírozása egyházi fenntartók esetében, In: HORVÁTH M. Tamás (szerk.): Jelenségek. A városi kormányzás köréből, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013, 291-307.

Egyházi egy százalék(ok), Pro Futuro, 2014, megjelenés alatt

Egyházi szerepek újrátöltve, In: VARGA Norbert (szerk.): Az új Alaptörvény és a jogélet reformja, Szegedi Jogász Doktorandusz Konferenciák II., Szeged, 2013, 265-274.

A közoktatás finanszírozásának kérdései, különös tekintettel az egyházi fenntartókra, P. SZABÓ Béla – SZEMESI Sándor (szerk.): Profectus in Litteris IV., Előadások a 9. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián, 2012. június 1., 221-228.

University Doctoral (PhD) Dissertation Abstract

THE ISSUES OF THE FUNDING THE CHURCHES

Dr. Bernadett Szilágyi

Supervisor: Dr. Tamás Horváth M., professor

This dissertation was written as part of the research program "Regulations on regional public services" conducted by the MTA-DE Public Service Research Group (2012-2016).

University of Debrecen
Marton Géza Doctoral School of Legal Studies

Debrecen, 2014

I. THE BACKGROUND AND OBJECTIVES OF THE DOCTORAL DISSERTATION

1. DESIGNATION OF THE RESEARCH TOPIC

The topic of my dissertation was the presentation of the financing of churches from financial legal aspects. The issue of financing the religious communities is a current topic the public is increasingly interested in. The churches' role in the society, their public activities have constantly changed since the change of the political system, moreover, their financing is undergoing a permanent transformation. In the scientific researches, in parallel to the re-evaluation of the state's role, the interpretation of the functions of the community organizations performing non-profit activities, such as the tasks of civil unions and churches, comes to the fore.

From the aspect of public finances, the investigations seek answers to the questions how the state facilitates the operation of these non-governmental instruments through financial regulators. How, and under what conditions and through which channels the state forms relations with them? The system of relations between the state and the churches is a particularly sensitive area, partly due to the fact that the state's constitutional arrangement relates to the churches in different ways, and the way the right to conscience and religious liberty, its institutional and subjective side prevail in a given state, on the other hand.

Hence, the result is that, inter alia, the financing of churches is one of the hottest and most controversial areas of the budgetary decision-making cycles. The budgetary grant given to the churches is always a sensitive area of the respective current politics, which is reflected in the regulations or in the regulatory attempts, as well.

The objective of my research is to analyze the church's financing, exploring the characteristics and its potential conflicts from the side of the financial right especially, and also in terms of the budgetary law. The timely dimension of my research into the Hungarian legislation starts from the change of the political system and lasts until 31 December, 2013. My goal is to track the financing of churches during this period of time to point out some of the important regulatory changes and trends.

I will detail the important regulatory changes for each topic. Through international outlook, I attempt to place the funding system among the practices of foreign countries. The territorial dimension of the research is primarily the Hungarian legislation, however, while discussing the financing techniques, I will detail some features of the international models, as well. The reason for the sole processing of the Hungarian solution is the country-specific regulation of the financing of the churches.

While analyzing the financing of the church, it is necessary to start from the premise that this area develops in a unique way in every state, and it is only an attempt to set up models. The regulation of the churches' funding is largely determined by the existing national state-church system of relations, the historical tradition and the social development.

2. THE METHODS OF THE RESEARCH

The rapidly changing medium of the research topic affects the studies from several aspects. First of all, it inarguably contributes to the doctoral dissertation's topicality, leading to new scientific results. On the other hand, the constant legislative changes since the change of the political system, then the more rapid changes since 2010 also have an impact on the choice of the methods. Therefore, the main guideline for the research, the material collection methods and the exploration of the sources is the accurate monitoring of the legislative changes, exploring the underlying goals and reasons, and defining the trends and models that can be created from them.

The dissertation is not intended to be merely a description of the historically changing funding rules, but to specify the trends, the principles, and the contradictions, as constant elements of the system. To prove this, I will explore the amendments to several laws since 1990 through the same criteria and I will summarize them in a tabular form.

The changes in the legal environment, however, have not only accelerated in the regulation of churches and the church-financing since 2010, but also in other big financing systems affecting the activities of the churches. It also affects the results of the research, however, the experiences of the relatively new changes are not visible, so their consequences can only be drawn at a later date.

The literature processed in the research covers a wide spectrum, including a number of foreign-language sources. The broad literature is justified by the complexity of the topic and its interdisciplinary nature. The financial legal researches paid less attention to exploring the financing of the churches so far, therefore information on this topic is often found in writings engaged in constitutional subjects, freedom of thought, conscience and religion. Several branches of law and disciplines have only performed indirect or tangential analysis on the economic and financial matters of the churches.

I have conducted my research with primarily comparative, analytical, historical and teleological methods. In doing so, I examine the changes in the funding rules of churches in the history through a detailed analysis of the relevant legislation and budgetary laws. I use comparative techniques for the study of the foreign models; my objective is to formulate the trends of the Hungarian legislation by comparing them to the Hungarian financial system.

In my dissertation, I rely on the statistical data collections of specific areas and the data processing done by me, which was based primarily on appropriations for the fiscal laws and the statements of the tax authority, the ministries, and the central statistical office.

I have systemized the information from the data related to the research topic from several aspects (per year for budgetary appropriations, per various sectors providing public services for the statistical data), I have edited them separately in tabular and chart forms. For better orientation, some of the data processing will be placed directly into the dissertation, connected to the text, while other parts support the research as an annex.

I explore the financing of churches primarily from financial and legal aspects, however, the subject makes it necessary to also involve other branches of law (constitutional law, administrative law, history of law), sciences (political philosophy, economics, science of public administration) to find the contradictions and anomalies in the regulation. Thus, in addition to the science of financial law and public finances, I rely heavily on the knowledge of constitutional law.

I carried out the founding of my studies with interdisciplinary methods, however, I only involve other disciplines as subordinated to the purposes of the research and in the extent necessary, without striving for perfection. Using a wider context and the complex, inter-

disciplinary approach are essential, since the aim and function of the various legal institutions and their underlying anomalies and contradictions can only be found if we examine the underlying public political, constitutional, and economic political factors and processes.

3. THE STRUCTURE OF THE DISSERTATION

My dissertation can be divided into three main sections: the theoretical introduction, the presentation of the church financing models and the detailed analysis of the various parts of the Hungarian financial system. In the first structural unit of my dissertation I examine the concepts, which basically determine and follow the research of the topic. The legislation on the financing of churches is basically found in two terrains, in the internal regulation of the state's church law and of the churches, therefore it is necessary to define them.

The dissertation basically examines the issues of the churches' financing, however, to do so, it is necessary to determine who is considered a subject of the funding, i.e. what are the conceptual elements of the churches. The examination of the church status is examined in terms of the constitutional law, monitoring the changes since the change of the political system.

The majority of church revenues come from budgetary resources. The state defines the extent of the budgetary support to the churches in the budgetary act. The central part of this dissertation is to examine such budgetary resources, for which it is essential to understand the concept of supports in terms of public finance. A significant portion of the supports given to the churches serves to fund the public services they supply, so the analysis of the public services is a necessary part of the thesis.

My researches presume the examination of the properness and the reasons for the state grants given to the churches. Several sciences deal with this proposition. I research the theoretical foundation of the churches' financing based on interdisciplinary answers given by several disciplines. I involve political, philosophical, economic, constitutional law, administrative science, and public finance theories into the range of my studies. From among the related theories, I will examine the financial federalism, and the theory of public financial relations between the different governmental levels and sectors in more detail.

The second part of my dissertation is given by the examination of foreign and Hungarian church financing models. During the comparative analysis of the international models, I do not examine the funding schemes of the various states separately, but in a complex way, as per the appearance of these financing methods in the regulations of the various countries. I explore the Hungarian financing structure using the historical method, then I set up the model for the current funding structure based on the results of the system established by the codifier, which changes continuously, and the results of the relevant literature, which forms the basis of my further researches.

Certain elements of the churches' financing are examined within the theoretical framework specified by the related theories and the international models in the third part of my dissertation in detail, so I deal with the regulation of the churches' own revenues, the normative grants given to perform public duties, the budgetary resources connected to the ownership settlement of former church properties, the offering of a certain percentage of the personal income tax by the taxpayer, and other and indirect grants given to the churches.

My purpose is a detailed analysis of the individual provisions of law, the examination of the budgetary laws how the appropriations have changed. The various institutions are examined from financial legal aspects. However, for better understanding, it is necessary to refer to the results of other branches of law (e.g., constitutional law, administrative law), and to the results of sciences. I explore these financing items not only descriptively, but with an analytic approach, concentrating on the contradictions and anomalies of the regulation.

II. THE NEW SCIENTIFIC RESULTS OF THE DISSERTATION

In my dissertation, a number of scientific results and contexts have been formulated for the financing of the churches, exploring the anomalies and inconsistencies in the regulation. During the research, my proposed hypotheses have been proved, the legislative changes during the research have further confirmed conclusions I have drawn. Below are the main hypotheses and the summary of my findings.

1. THE MAJOR HYPOTHESES OF THE DISSERTATION

The church financing is a complex, multi-channel system, with no uniformity in its definition. The connected budgetary appropriations are diverse, the funding of the churches is often characterized by ad hoc, individual supports and budgetary bargains year by year.

The own incomes of the churches appear as less pronounced items in the financing of churches, consequently, it is difficult to imagine that the churches would develop an effective economic autonomy. The system of budgetary supports causes permanent dependency and interdependency between the state and the churches.

The rules for the financing of churches lead to the opacity of the churches' finances. The grouping of the financing elements is controversial, several overlaps appear in the various budgetary appropriations, and their uses are not properly clarified.

The churches' role in the provision of public services is growing, which is further helped by the rules of taking over the tasks, the content of the tasks and the rules on financing. In providing public services, the churches have special additional resources, the magnitude of which is not exactly visible due to the church-funding rules, their autonomy, and the way the financial control of the churches is performed.

2. THE MOST IMPORTANT THESES OF THE DISSERTATION

During my research, it was found that the financing system of the churches forms a multifactorial system. It is also important to point out that the financing of churches is a country-specific matter, which may decisively be influenced by the constitutional arrangement of the given country and the church-state system of relations formed there. It is a common trend, however, that every state supports the religious and public activities of its churches in some way.

Established more than twenty years ago, the Hungarian financing of churches has been developed to be a complex, multi-channel system, which can basically be divided into three periods along the conditions of the public law. After the change in the political system, the legislature has created a financing system which is basically built on the principle of separation in such a way that it has handled the conditions of becoming a church in a liberal

manner, and it has automatically connected the right to budgetary resources to the church status.

The grants were initially characterized by eventuality and budgetary bargaining year by year, and by the resources connected to the settlement of the ownership of former church real properties. Even during this early period, it can be observed that the law-making and the judicial decisions of the Constitutional Court were less characterized by sector neutrality.

The biggest change in the financing was the international treaty concluded with the Apostolic Holy See, the so called Vatican Agreement and the government agreements with other churches, accepted as a result the Vatican Agreement, and the Church Financing Act (Act CXXIV of year 1997) which comprehensively settled the financing of churches.

The approved legal sources were meant to eliminate the eventuality, and to create the economic stability of the churches. However, the newly introduced financial rules have not eliminated the previous ad hoc, individual grants, but expanded the multi-channel system. The legislation continues to allow the churches to receive grants at individual requests, which mostly appear as separately named budgetary appropriations like cultural investments, renovation and improvement of buildings.

The changes that have occurred since 2012 have not eliminated the multi-channel system and the diversity of the church financing, but created a completely new situation in the subjects of the financing, thereby limiting the scope of the churches, so only the established churches, approved by the Parliament, are entitled to the special financing.

The funding rules created a differentiated system between the churches that may violate the principle of equal treatment of the churches. Under the current funding rules, the following categories appear between the churches. There are churches that are eligible for the budgetary resources resulting from the settlement of the ownership of former church real properties, because they satisfy the provisions of Act XXXII of year 1991.

A further group is created by those, within the churches, whose support has been arranged in some form, by concluding agreements. In this respect, the role of the Hungarian Catholic

Church is unique, as the rules governing it are guaranteed in an international agreement. For some churches, the specific rules on funding are guaranteed by government decisions.

Another category may form the churches with no such an agreement, although the new rules require some form of co-operation regarding the organisms that were awarded the “established church status”. The legislature offers a special form of association to the organizations with no church status, in case they want to exercise their fundamental rights within some form of institutionalized framework. However, the law does not connect any financial benefit to this title, the established churches are entitled to.

In the years following the change of political system, the funding of the churches was characterized by eventuality. For the legislature’ side, several attempts were made at the regulation, which were meant to facilitate the predictable funding of the churches, and would have eliminated the uncertain sources based on individual decisions. The settlement of the ownership of the former church real properties and the related allowances served to create economic stability and self-sufficiency, and for some churches the allowances were supplemented.

The issue to establish a church-financing system, which would ensure the economic funds of the churches, creating financial independence from the state is permanently on the agenda as a matter to be resolved. The legislature made such an attempt when it introduced a system based on a new law in 1996, which allowed the taxpayers to direct a certain percentage of their personal income tax to the churches.

However, the state has connected new budgetary resources to the new method of financing under the title “supplement to the personal income tax arrangements”, which the law ordered to be applied for a temporary period of time, however, the churches are still entitled to this source. Thus the attempts to find a solution have led to the fact that the mutual financial dependence of the state and the churches was further deepened.

My researches have verified my hypothesis that the rules for the financing of churches lead to the opacity of the churches’ financing. During the regulation of the supports of churches, the classification of each budgetary contribution into the various categories of grants cannot be

established precisely and exactly. There are several anomalies in the regulation. The main problem is the unclear separation of the public and religious sources.

During the research, it would have been appropriate to separate the sources given to the churches accordingly, however, because of the overlaps and the lack of regulation, the dissertation does not follow this method. Namely, the laws regulate inconsistently which items are classified as public-purpose and which as religious-purpose revenues. However, if it is determined, it has important consequences on the control of churches. The state must not control the funds for religious purposes due to the autonomy of the churches, while the National Audit Office can check the use of funds that serve to perform public duties.

Thus, the precise delimitation of these categories is presently a regulatory issue to be resolved. *De lege ferenda*, the legislature should harmonize the various rules on financing in this regard. Moreover, at the regulation of the budgetary supports, their intended use is not clarified. Within the different appropriations, the operational and the accumulation objectives are mixed, and for several grants, the free use and the bound nature of the use are not settled.

In addition, often support items appear within which the individual objectives and functions are mixed, thereby duplications are created in the funding. This is especially true for the appropriations for cultural purposes and for the renovations and development of real properties. This is confirmed by the fact that the resources to support the churches are regulated in more sections in the budgetary laws, so some items may be duplicated.

The financial opacity is supported by the fact that it is not visible during the supply of the public services how much added source the churches can calculate with for the implementation of their tasks. Namely, the various funds are allocated on the basis of the churches' internal rules, so it cannot be traced what funds the individual institutions receive.

Similar discrepancies appear in the 1 +1 percent system of the personal income tax, the churches' one percentage gets to the churches and will be distributed in accordance with the internal rules, and it is not certain that every parish will benefit from this source, on one hand. On the other hand, the churches to provide for their own parish, establish separate foundations, which, closely connected to the specific parish, carry out religious and general-

purpose tasks. In practice, both parts of the 1+1 percentage offered by the private persons may be received by the churches.

The involvement of non-state participants in public service functions has an important significance in terms of the competition. The fact that the provision of public services became a multi-sector “business” has an incentive for the participants, moreover, it has a positive effect on the tasks carried out by the public sector, and it may increase the efficiency. This can be realized if the interest of some participants is maintained by the changes in the financing and other rules, and they are encouraged to competition. This requires that the state creates proper conditions for competition, and does not favour any of the participants.

The regulation applies to the churches, as well. Regarding the rules that apply to them, one should always be motivated to perform their tasks effectively and not to “become lazy” in the given case. However, in the case when the state guarantees more favourable conditions to perform the tasks as a subjective right, it will not stimulate the other participants, and they will leave the given market after a period of time.

Several inconsistencies were confirmed in the churches' public service role during my researches. Pluralizing the supply of public services, the participation in the tasks became possible for the churches, as well. The necessary conditions can be basically controlled by the public sector by concluding contracts for public services with the participants. This, however, is different in the case of churches, as they can report to take part in the public tasks by a unilateral declaration. Thus, the regulation has a positive effect on the churches' role in public services.

This increase in roles is helped by the fact that the Constitutional Court's previous argument has been adopted into the Fundamental Law. The system of the additional funding and its ratification by the Constitutional Court also points towards the churches' involvement. However, it arises as a problem that the method of the calculation of additional payments is not covered fully and clearly. Although the Church Financing Act and the Vatican agreement contain provisions to this effect, the process is not exactly calculated with algorithms, i.e. which items can be involved into the grant, and on the basis of which calculations. In any case, it would be appropriate to clarify this per sector, i.e. the calculation method should be determined for the public education and for the social services separately.

It is recommended for the legislature, regarding the role of the churches in the provision of public services, to try to establish the system of supports in a sector-neutral way. Also, it is a task for the future to adopt the course changes in the financing of the various sectors into the regulations of the churches by the legislature, because the support of the churches is currently compatible with the previous local governmental and industrial funding rules, however, it is still anachronistic in relation to the current system. The amendment to the Vatican Agreement offered a partial solution to it.

In carrying out public services, the issue of other resources added by the churches poses a further problem. While for the participants of other sectors, there is no other channel than their own incomes to arrange the carrying out of their tasks optimally, there are a number of other sources for the churches, which I have explored during my research. In this respect, we cannot find a precise definition what amounts and what elements of funding can be channelled by the churches to carry out their tasks.

A further problem with the normative subsidies and the public service provider's role of the churches is that the regulation affecting the performance of public duties is currently undergoing changes where other non-state participants are not encouraged to perform the tasks. For example, the changes in the financing of the tasks, the classification from local governmental tasks into state administrative tasks does not motivate the participants. Such activities of the non-governmental sector are losing their importance from several aspects.

First, only those organizations can perform public duties which are classified as a public benefit organization by the new civil law. However, this is quite difficult in accordance with the new statutory rules, because strict requirements must be met. In addition, the Public Finance Act introduces restrictions on the eligibility for budgetary subsidies, because only those organizations can benefit from the budgetary support, which, inter alia, can satisfy the complex requirements of a transparent organization. In this respect, the churches enjoy an advantage, as they are considered *ipso jure* a transparent organization.

In summary, the funding of the churches forms a multi-channel system in which numerous discrepancies and anomalies occur. During my research, I have set the objective to examine the financing system in a complex way, from the aspect of the financial law. The existing

system should be reviewed and re-structured by all means. In my dissertation, I have formulated proposals to eliminate the identified problems at several points, which may serve as an important additive to resolve the systemic dysfunctions.

The examination of the financing of the churches is inarguably a current topic, of which no comprehensive, complex, and exploratory analysis has been made from the aspect of the financial law, so the results of the research are definitely filling a gap both for the academic world and in the researches connected to other branches of law (financial law, constitutional law, administrative law), as well as in the academic education to help teach the curricula of the various subjects with a wider horizon (such as constitutional law, public management, public finance law, tax law).

III. PUBLICATIONS IN THE SUBJECT OF THE DISSERTATION

The legal regulation of churches' public duties, In: HORVÁTH M. Tamás (editor): Fluctuations. Changes in public service, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013, 291-307.

Financing the public education provided by the churches as keepers, In: HORVÁTH M. Tamás (editor): Phenomena. From the scope of urban governance, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013, 291-307.

The churches' one percentage(s), Pro Futuro, 2014, under publication.

Church roles, reloaded, In: VARGA Norbert (editor): The reform of the new Fundamental Law and the life of law, PhD Lawyers' Conferences in Szeged II, Szeged, 2013, 265-274.

The issues of financing the public education, with special regard to the churches as keepers, P. SZABÓ Béla – SZEMESI Sándor (editor): Profectus in Litteris IV., Lectures on the 9th PhD Lawyers' Conference on State Law and Law Sciences in Debrecen, 1st June, 2012, 221-228.